

Spooknarratieven en kinderboeken

Arwen Rosenberg-Meereboer juni 2023

In deze korte inleiding voor de cursus spooknarratieven zal ik een link leggen tussen een aantal kinderboeken en spooknarratieven. Spooknarratieven is een concept dat Jacques Derrida introduceert in *Specters of Marx*. Derrida reageert met *Specters of Marx* op het bekende boek van Francis Fukoyama *The End of History and the Last Man*. Na de val van de Berlijnse muur claimt Fukoyama dat dit het einde van de geschiedenis betekent. De dialectische verhouding tussen kapitalisme en communisme is volgens hem met de val van de muur opgelost, en liberaal kapitalisme heeft gewonnen, Marx is dood. Derrida reageert hierop met “Als Marx dood is waren zijn geesten nog rond”.

Derrida beschrijft spoken en hoe ideeën ons bespoken aan de hand van Hamlet. In deze tekst zal ik eenzelfde soort analyse doen aan de hand van *Pannenkoekentaart* door Sven Nordqvist en *Het geheim van de Winter* Door Tove Jansson.

Spoken en zichtbare onzichtbaarheid

Pettson en Findus is een prentenboekserie over oude man Pettson en zijn kat Findus. Pettson krijgt Findus van zijn buurvrouw Betty Andersson, omdat ze denkt dat hij te eenzaam wordt. Pettson begint direct tegen Findus te praten, en al snel praat Findus terug. Pettson en Findus wonen samen in een oude boerderij in het zuiden van Zweden, met de pratende kippen, dozen vol met Pettson's uitvindingen, en de mukkels. Mukkels zijn kleine trolachtige wezentjes die in iedere prent voorkomen, maar zelden in de tekst benoemd worden. Findus kan de mukkels zien, maar Pettson niet. Wij als lezer kunnen de mukkels ook zien, en vaak doen de mukkels iets in de prenten dat weinig invloed heeft op onze hoofdpersonages en meer als visuele humor functioneert. Zoals in deze prent uit *Pannenkoekentaart* waar Pettson een mand eieren heeft laten vallen, en twee mukkels een gebroken ei afvoeren op een brancard.

Om sommige momenten hebben de mukkels een functie die het narratief voortdrijft voor de hoofdpersonages. In *Pannenkoekentaart* wil Pettson een taart bakken voor Findus, omdat het één van Findus zijn vele verjaardagen is (hij viert er vier per jaar). Er gaat bij het bakken van de taart van alles mis, en omdat Pettson de eieren heeft laten vallen moet hij naar de winkel fietsen om ze te

kopen. Maar tot zijn verbazing is zijn band lek. Op het plaatje kan de lezer een mukul met grote tanden zien lachen, en concluderen dat dit vermoedelijk de dader is.

De mukkels zijn zowel zichtbaar als onzichtbaar. De lezer kan de mukkels zien, en in de wereld van het verhaal kan Findus dit ook. De verteller benoemt de mukkels zelden, en hierdoor zijn de mukkels in de tekst vrijwel onzichtbaar, en Pettson kan ze niet waarnemen. De tekst in *Pannenkoekentaart* benoemt de mukkels helemaal niet, maar de prenten beïnvloeden onze waarneming van het verhaal. Wij kunnen de mukul zien die een hap heeft genomen uit Pettson's fietsband, en hoe deze de loop van het verhaal beïnvloed.

De mukkels zijn dus zowel zichtbaar als onzichtbaar, aanwezig en afwezig. De invloed die ze uitoefenen op het verhaal van Pettson en Findus is duidelijk voor de lezer, maar niet voor Pettson. Als Pettson dit verhaal zou vertellen zou hij de versie van het verhaal vertellen die letterlijk in de tekst van het boek staat. Als de lezer echter het verhaal zou navertellen aan iemand die het boek niet had gelezen, zou er wellicht een heel ander beeld van het verhaal ontstaan. Een versie van het verhaal dat de prenten meetelt als waarheid. De onzichtbare aanwezigheid van de mukkels wordt zichtbaar gemaakt in de prenten.

In *Specters of Marx* beschrijft Jaques Derrida hoe narratieven bespookt worden door onderliggende narratieven. Een narratief kan nooit de hele waarheid bevatten, en is altijd maar een deel van het hele verhaal, er ligt altijd een alternatief narratief onder een verhaal. Deze alternatieven noemt Derrida spooknarratieven. In *Pettson en Findus* zien we een spooknarratief plaatsvinden tussen het narratief van de geschreven tekst, en het narratief van de prenten. De mukkels waren rond en bespoken de tekst. Ze zijn onzichtbaar, maar worden zichtbaar gemaakt in de illustraties. Het kunnen waarnemen van de illustraties doet daardoor iets met onze beleving van het verhaal. Als luisterboek zou *Pannenkoekentaart* een ander boek zijn, omdat de mukkels uit het verhaal zouden ontbreken. Deze zichtbare onzichtbaarheid, of aanwezige afwezigheid is één van de manieren waarop Derrida aangeeft hoe onze narratieven spoken. Als we een verhaal vertellen, zijn er altijd dingen die we niet opmerken, of waarvan we de invloed niet merken. Deze dingen vormen de spoken achter onze verhalen.

Verborgene verhalen

In *Het Geheim van de Winter* door Tove Jansson wordt Moem, de hoofdpersoon uit de Moemin serie, plotseling wakker uit zijn winterslaap. Zijn hele familie slaapt nog, en is onmogelijk wakker te krijgen, maar Moem kan niet meer inslaap komen. Hij trekt eropuit en ontdekt dat zijn hele vallei met sneeuw bedekt is, en dat de wereld van de winter heel anders is. Hij ontmoet Toe-Tikki een bewoonster van de vallei die hij nog nooit ontmoet heeft, en die alles lijkt te weten over de wereld van de winter en de onzichtbare wezens die zich daarin bewegen.

Toe-Tikki woont met acht onzichtbare spitsmuizen in wat in de zomer het badhuis is van de Moemin familie is. In het Moemin huis blijkt er iemand onder het aanrecht te wonen, en in de kledingkast van het badhuis woont iets dat er nooit uitgelaten mag worden. Het wordt Moem duidelijk dat er allerlei onzichtbaar “gespuis” is in de winter, dat er volgens hem in de zomer niet is. Toe-Tikki vertelt hem:

“Er zijn wezens waarvoor er in de zomer, de herfst en in de lente geen ruimte is. Verlegen beestjes en vreemde vogels. Bepaalde nachtdieren en arme stumpers die nergens bij horen en waar niemand in gelooft, Bijna het hele jaar door houden ze zich op een afstand. Pas als het rustig wordt en wit van de sneeuw, als nachten langer zijn en iedereen aan zijn winterslaap begonnen is, kruipen ze tevoorschijn.”

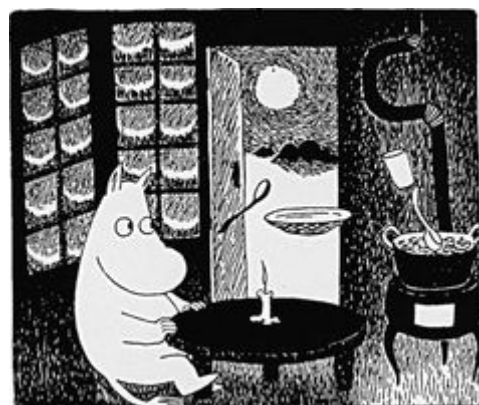
Moem is gefrustreerd met de geheimzinnigheid van de winter, en wil het hebben over de zomer, en hoe fijn dat was. Maar niemand wil met hem herinneringen aan de zomer ophalen. Zelfs Kleine

Mie, die ook wakker is geworden midden in haar winterslaap, wil het niet over de zomer hebben. Zij heeft veel te veel plezier in de winter. Moem klaagt:

“Ik word wakker en alles is veranderd en niemand die de moeite neemt om te vragen in wat voor soort wereld we eigenlijk leefden. Zelfs Kleine Mie heeft geen zin om het over de echte wereld te hebben.”

Waarop Toe-tikki hem vraagt “En hoe weet je welke wereld de echte is?”

In *Het Geheim van de Winter* spookt het volop. De onzichtbare en onopgemerkte wezens zijn nu aanwezig, en de winter is van hen. Zij spelen muziek en maken een vreugdevuur op midwinter avond. Behalve dat spoken ook Moem’s herinneringen aan de zomer. De wereld van de winter is moeilijk voor hem om te accepteren, omdat hij zich de wereld van de zomer herinnert. De zomer spookt door al zijn ervaringen heen. Als hij voor het eerst in het huis van Toe-Tikki komt zegt hij “Het is pappa’s badhuis” waarop Toe-Tikki zegt “Dat klopt en het klopt niet. ‘Zomers is het van een pappa, en ‘s winters is her van Toe-Tikki.” *Het Geheim van de Winter* hanteert een dubbele waarheid. Moem’s herinneringen aan de zomer zijn waar, maar ze zijn in het verleden, en de rest van de wereld lijkt de zomer vergeten

te zijn. Of heeft de zomer nooit gekend, zoals Moem de winter niet kent. De wereld van de winter is tegelijkertijd ook waar, en niet minder waar omdat Moem haar ontkent. Toe-Tikki vraagt Moem hoe hij zo zeker weet welke wereld de echte is. De wereld van de zomer kent Moem goed, en is spreekt meer voor zich dan de donkere onzichtbare wereld van de winter. Toch is de winter nu hier en de zomer in het verleden. Het verleden van de zomer spookt dor Moem's heden.

Het verleden leeft, in de vorm van de zomer en de zon waarnaar Moem verlangt, en wat zijn interacties met de winter kleurt. En in de vorm van de Moemin voorvader, die in het huis intrekt en Moem's leefwereld aanpast. Het Narratief van *Het Geheim van de Winter* zou niet kunnen plaatsvinden zonder de aanwezige afwezigheid van de zomer. Moem mist de zomer, en dit missen is van belang voor de gebeurtenissen die volgen. Derrida verklaart in *Specters of Marx* dat de tijd uit haar voegen ligt. Dit is een citaat uit Shakespeares Hamlet. Hamlet zegt dit als hij de geest van zijn vader aan hem verschijnt, en hem verteld dat zijn oom zijn vader heeft vermoord. Volgens Derrida is de tijd uit haar voegen omdat het verleden en de toekomst altijd door het heden spoken. In *Het Geheim van de Winter* zien we de zomer, die vanuit zowel het heden als de toekomst spookt. De zomer van het verleden heeft Moem in haar greep, dit is het standpunt van waaruit Moem de wereld waarneemt, de zomer van het verleden is voor hem de werkelijke wereld. De zomer van de toekomst is waar hij op wacht.

Toe-Tikki heeft gezegd dat na het vreugdevuur op midwinter avond de zon zal terugkeren. Moem wacht vol spanning, en is bitter teleurgesteld dat de zon alleen maar even over de horizon komt voordat ze weer verdwijnt. Hij had zich voorgesteld dat het nu weer zomer zou worden. De tijd de uit haar voegen is speelt hem hier parten, hij kan alleen de spoken van het verleden en de toekomst zien, en neemt het heden alleen waar als "niet zomer". Wat Moem moet leren is de winter als winter waar te nemen, bespookt door het verleden, maar ook haar eigen ding. Dit is wat Derrida de onrechtvaardigheid van spoken noemt. Doordat de tijd uit haar voegen is kan je nooit volledig recht doen aan het verleden, het heden en de toekomst. Moem doet geen recht aan de winter, door haar alleen als de afwezigheid van de zomer te beschouwen. Maar de winter doet ook geen recht aan Moem, door zijn verleden te negeren. Als de lente terugkomt zegt Toe-Tikki tegen Moem:

“Nu wordt het badhuis weer badhuis. Later als het snikheet is en jij op je buik op het warme hout van de loopplank light en luistert naar het klotsende water...”

Waarop Moem verongelijk vraagt “Waarom zei je daar van de winter niets over? Dat zou me getroost hebben. Ik zei “hier groeiden appels” En jij antwoorde alleen maar: “en nu groeit er sneeuw”. Begreep je niet dat ik de kluts kwijt was?”

Moem's narratief was in de war, en hij had de spoken van de zomer nodig om wijs te worden uit de winter, maar moest er tegelijkertijd afstand van doen. Dit is wat Derrida trouwe ontrouw noemt. Je moet trouw zijn aan het verleden en hier recht aan doen door het mee te nemen de toekomst in. En tegelijkertijd kan je het verleden niet volledig meenemen de toekomst in, en moet je ook trouw zijn aan het heden. Het lukt dus nooit om het hele verleden mee het heden in te nemen, en als dit wel zou lukken zou je jezelf en het

heden geweld aandoen. Zo moet je dus trouw ontrouw zijn aan het verleden, en het meenemen, wetende dat je poging ontoereikend moet zijn. Moem slaagt er uiteindelijk in om van de winter te houden, en door het houden van de winter ook de zomer anders te gaan zien. Het meenemen van de kennis van de winter de zomer in, maakt zijn ervaring van de komende zomer anders.

Spooknarratieven

In zowel *Pettson en Findus* als *Het Geheim van de Winter* zien we spooknarratieven aan het werk. Beide boeken presenteren verhalen die onder het narratief liggen, en het ongezien voortdrijven. Door deze ongeziene narratieven zichtbaar te maken, maken ze het voor ons mogelijk grip te grijpen op het glibberige concept van spoken en spooknarratieven. Derrida gebruikt in *Specters of Marx* voor hetzelfde doel *Hamlet*. De literatuur kan ons helpen om deze begrippen vorm te geven, en ze in ons eigen leven te plaatsen. Op welke manieren speelt het verleden en de toekomst het heden parten? Welke ongeziene verhalen liggen er onder mijn verhaal? Welke werkelijkheden zijn er te vinden die gelijktijdig aan mijn werkelijkheid plaats vinden? Deze vragen worden wakker gemaakt door de interactie met literaire spooknarratieven wanneer we proberen deze ook in ons eigen leven uit te pluizen. Onder een narratief ligt altijd een spooknarratief. Het spooknarratief van de winter dat voor Moem altijd ongezien onder de zomer lag wordt het narratief in *Het Geheim van de Winter*. Hierdoor wordt de zomer het spooknarratief. Je kan onmogelijk alle narratieven tegelijkertijd zien. Sommige narratieven, zoals zomer en winter, sluiten elkaar uit, maar hebben elkaar ook nodig. De aanwezige afwezigheid van het spooknarratief bepaalt het narratief. In onze leefwereld kunnen we een spooknarratief duidelijk zien op momenten waar het verleden en het heden botsen. Als iemand die jong een zus verloren is bijvoorbeeld gevraagd wordt of ze enig kind is. Functioneel is ze enig kind, maar ze heeft ook een zus. Het doet onrecht aan haar zus om te zeggen dat ze enig kind is, maar het doet een bepaald onrecht aan haar ervaring om te zeggen dat ze een zus heeft. Haar zus is aanwezig en afwezig. Een ander voorbeeld is 11 september, de Twin Towers zijn in New York aanwezig door hun afwezigheid, en hun afwezigheid beïnvloedt de stad, en de VS, veel duidelijker dan hun aanwezigheid ooit had kunnen doen.